

Mato Kukuljica

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

VREDNOVANJE I KRITERIJI ZA IZLUČIVANJE I TRAJNU POHRANU FILMSKE GRAĐE

UDK 930.253:77.025

Stručni članak

U ovom radu autor razmatra probleme vrednovanja filmske građe te kriterije za izlučivanje i trajnu pohranu filmske građe i pri tome ukazuje na četrnaestogodišnju praksu čuvanja filmske građe u Republici Hrvatskoj. Posebni segment članka posvećen je prosudbi Filmske zbirke Zagreb filma 1955-1992, što je prvi pokušaj na temelju novo formuliranih kriterija u vrednovanju filmske građe u nas.

Problem vrednovanja filmske građe izuzetno je složen postupak i pred arhivskog stručnjaka, koji mora odlučivati o vrednovanju, izlučivanju ili trajnoj pohrani filmske građe, postavlja neke istovjetne, ali i niz drugačijih problema i polazišta od vrednovanja klasične arhivske građe.

Filmska građa u Republici Hrvatskoj, svojim najvećim dijelom, nastala je kao nastojanje producenata i filmskih djelatnika da se ostvare vrijedna filmska djela s određenim umjetničkim dosezima. Manji dio filmske građe, posebno u vrsti dokumentarnog i namjenskog filma (edukativni film, znanstveno-popularni film, propagandni film i sl.) ima za cilj zabilježiti određeni isječak iz zbilje, bilo da je riječ o autentičnom događaju, ambijentu ili odabranoj ličnosti. Ako to i nije temeljna svrha pojedinih filmskih djela ove vrste, filmski zapis u svakom kadru trajno kamerom bilježi autentičnost prostora, vremena i zbivanja.

Pri donošenju odluke o trajnom čuvanju filmske građe potrebno je poznavati povijest hrvatskog filma, imati izgrađene arhivske, ali i filmološke kriterije. U svim malim zemljama sa slabijom filmskom produkcijom, iako se tog principa drži većina

zemalja, još naglašenija je potreba čuvanja sve proizvedene filmske građe. Zašto?

Pored navedenih dokumentarnih i namjenskih filmova, čak i dugometražni igrani filmovi, osim što svjedoče o razini kinematografije u umjetničkom i estetskom pogledu, s vremenom također poprimaju i sve više dobivaju značenje i vrijednost dokumentarnog prikazivanja života, posebice ako su snimani u autentičnim ambijentima.

Nije čudno što poznati hrvatski film *Tko pjeva zlo ne misli* Kreše Golika iz 1970. godine, budući da je rekonstruirao način života u Zagrebu prije rata (npr. cijela sekvenca odlaska samoborčekom u Samobor, sekvenca zbivanja u Maksimiru, život na Gornjem gradu i sl.), današnja publika doživljava kao dokument o načinu života u Zagrebu u prijeratnom razdoblju. To se može reći i za veliki broj drugih dugometražnih igranih filmova domaće i strane produkcije, pa nije začudna čuvena izreka francuskog redatelja Jeana Luca Godarda da ne postoji granica između igranog i dokumentarnog.

Tko je taj koji bi mogao odlučiti da se izluče npr. manje pretenciozni filmovi, kao što su reklamni ili namjenski filmovi o Plivi i tvornici Kraš, kad su ti filmovi također filmski dokumenti tehnološke razine tih poznatih tvornica, a istodobno i pokazatelj dosegnute razine hrvatske kinematografije u tim podvrstama filma.

I. Kriteriji za izlučivanje i trajnu pohranu filmske građe

Koliko je osjetljivo pitanje izlučivanja filmske građe, a time neminovno i njezino vrednovanja, govori podatak da je Hrvatska kinoteka tek početkom 1990, dakle nakon 11 godina svoga rada i stečenog iskustva, uz korištenje iskustava mnogih drugih zemalja, odlučila izraditi Kriterije za preuzimanje i čuvanje filmske građe. Ponudila ih je filmskim producentima na razmatranje, oni su usvojeni i primjenjuju se od 15. svibnja 1990.

U navedenim Kriterijima precizno je utvrđeno što se trajno čuva u Hrvatskoj kinoteci, a što se nakon određenih godina čuvanja izlučuje zbog tehnoloških razloga ili činjenice da su prikupljeni svi originalni izvorni materijali.

Naprimjer, izlučivanje se provodi, kad je o domaćem filmu riječ, na dijelu filmske građe koja s vremenom postaje s tehnološkog stajališta nepotreban "balast", kod **dugometražnog igranog filma** riječ je o tzv. klapama, tj. ponavljanjima određenih kadrova. Trajno se ne čuvaju ni restovi radne kopije (montaže) ni restovi negativna (košare). Hrvatska kinoteka čuva radnu kopiju filma do trenutka dok ne dobije tonsku kopiju ili originalni izvorni materijal, a potom nema svrhe čuvati radnu kopiju jer joj nedostaje komponenta zvuka.

Međutim, pri tome treba biti jako oprezan i sačuvati one kadrove koji nisu ušli u film i to iz više razloga. U filmu *Ludi dani* Nikole Babića iz 1977. cenzura je izbacila pet minuta filma. Tek nakon novih društvenih promjena redatelj Nikola Babić mogao je pokazati u javnosti integralnu verziju filma s navedenih pet minuta, koji su izuzetno politički obojeni i značajni za dramaturšku cjelinu filmskog djela.

Filmski redatelji (iako se filmsko djelo kad je dovršeno smatra zauvijek dovršenim), u rjeđim slučajevima zbog komercijalnih razloga znaju iz filmova raditi mini tv-serije ili

pak obratno, a to je češći slučaj, iz tv-serija sve češće se rade filmska djela (npr. film *Glembajevi* Antuna Vrdoljaka iz 1988, film *Dora* Zvonimira Berkovića iz 1993. i dr.). Ova činjenica upozorava da je potrebno čuvati filmska djela u svim poznatim i dostupnim preradbama, iako osim ovih navedenih slučajeva one nisu uobičajene.

Kad je riječ o **kratkometražnom filmu**, posebice dokumentarnom i namjenskom, budući da oni bilježe zbilju, a i zbog zadate dužine filma (u prošlosti i zbog autorove, producentske ili pak državne cenzure), veliki dio snimljenih kadrova nije uvršten u film. Kako ovi filmovi najizravnije svjedoče o vremenu, određenim ličnostima i njihovim sudbinama, potrebno je čuvati sve ostatke (restove) filma.

Izlučivanje stranih filmova koje Hrvatska kinoteka dobija nakon prikazivanja iz kino mreže, a na temelju Zakona o kinematografiji, koji obvezuje sve uvoznike da Kinoteci predaju jednu kopiju uvezenog filma nakon isteka licence, provodi se na temelju utvrđivanja tehničkog stanja pojedinih kopija i na temelju estetskih kriterija. To pretpostavlja sustavno praćenje svjetskog filma.

Treba napomenuti da se filmska građa najvećim dijelom nalazi u depozitu Hrvatske kinoteke, izuzev one filmske građe koju je Kinoteka otkupila, dobila na poklon, razmijenila ili je Ministarstvo kulture i prosvjete financiralo izradbu novih trezor kopija ili izvornih materijala ugrožene filmske građe. Do sada su izrađene trezor kopije za 60% fonda dugometražnog igranog filma, 70% animiranih filmova i 30% dokumentarnih i namjenskih filmova.

Filmska građa koja čini dio nacionalnog filmskog fonda, a koja se čuva u Hrvatskoj kinoteci, budući da je nastala radom filmskih producenata i filmskih djelatnika, vlasništvo je istih i oni imaju pravo na korištenje deponirane građe, a u skladu s Međunarodnim sporazumom filmskih proizvođača i filmskih arhiva. Dakle, s jedne strane, riječ je o pravu producenata na komercijalno korištenje filmskog materijala te prava autora filma na proizvedeno djelo u skladu sa Zakonom o autorskim pravima.

Bitna funkcija Hrvatske kinoteke, kao nacionalnog filmskog arhiva, a kao takva utvrđena je i Statutom Međunarodnog udruženja filmskih arhiva (FIAF), sastoji se u sustavnom provođenju potrebnih mjera zaštite originalnih izvornih materijala, praćenju njihovog tehničkog stanja i kad je nužno, poduzimanju adekvatnih mjera zaštite.

Da bi se sačuvao čitav proces nastanka filmskog djela i cjelovita slika hrvatske kinematografije, sustavno se prikuplja i čuva i sva popratna građa uz film: scenariji, knjige snimanja, fotografije, foto-dokumentacija, plakati, scenografske i kostimografske skice i predlošci, a u svrhu znanstvenih i stručnih istraživanja.

Odluka o čuvanju, tj. trajnoj pohrani ili pak izlučivanju određene filmske građe već je čin njezinog vrednovanja. U toj prvoj fazi polazište za vrednovanje su tehničko stanje, tehnološki aspekti i kriteriji čuvanja filmske građe, što pretpostavlja i poznavanje svih tehnoloških aspekata njezinog nastanka.

Djelatnici koji rade na procjeni filmske građe, od pregledača filma, koji utvrđuje tehničko stanje do filmskog savjetnika i filmskog tehnologa koji donose odluke o

izlučivanju ili trajnom čuvanju te o metodama zaštite filmske građe, ne smiju pogriješiti često zbog unikatnosti filmske građe i osjetljivosti filmske vrpce.

U mnogih producenata ne postoji još uvijek svijest da je film kulturno dobro, a ne samo komercijalna roba. Otuda i činjenica da je niz originalnih izvornih materijala, nepoštivanjem standarda u korištenju originalnih izvornih materijala za kopiranje novih filmskih kopija, dovelo do oštećenja niza značajnih klasičnih djela animiranog filma.

Poznat je također i niz slučajeva kad su producenti protuzakonito poslali originalne izvorne materijale, posebice dugometražnih igranih filmova u inozemstvo, radi izradbe međumaterijala za komercijalnu eksploataciju.

Stvarajući dosje o svakom filmu, Hrvatska kinoteka utvrdila je da ne postoji originalni izvorni materijal filma *Kad čuješ zvona* Antuna Vrdoljaka iz 1969, jer su isti poslani u inozemstvo i zauvijek izgubljeni. Nakon prikupljanja niza kopija, 1983. Kinoteka je uspjela rekonstruirati slikovni i zvučni zapis ovog filma, a izradbom novog inter negativna i inter pozitivna film je trajno zaštićen.

Isto se dogodilo i s filmovima redatelja Zorana Tadića (*Ritam zločina* iz 1981. i *Treći ključ* iz 1983), čije je originalne izvorne materijale producent zbog komercijalnih razloga poslao u Beograd. Tijekom 1992. izrađen je novi dubl negativ i dubl pozitiv filma *Ritam zločina*, pa je i on trajno spašen. Isto treba učiniti i iz jedine postojeće kopije filma *Treći ključ* i napraviti novi inter pozitiv i inter negativ.

Zato je bitna sustavna izradba trezor kopija svih relevantnih filmova za hrvatsku kinematografiju, jer se tada iz ovih kopija mogu rekonstruirati pojedina filmska djela u slučaju oštećenja ili gubitka originalnih izvornih materijala.

Zbog prostornih problema Hrvatskog državnog arhiva i Hrvatske kinoteke, koja djeluje u sklopu istog, još 50% originalnih izvornih materijala nalazi se izvan Hrvatske kinoteke, dakle izvan sustavne kontrole i zaštite.

Na kraju ovog odlomka koji se odnosi na izlučivanje filmske građe, potrebno je komentirati i stručno mišljenje utvrđeno u australskom udžbeniku iz arhivistike "Keeping archives" iz 1993. (poglavlje o vrednovanju i izlučivanju arhivske građe).

Na početku navedenog poglavlja iskazano je stajalište da tek nakon izlučivanja određena građa, pri tome se misli na pisanu građu, postaje arhivskom građom. Potom se navodi podatak da se nakon izlučivanja, obično u arhivskim institucijama, trajno čuva 5% od ukupne producirane pisane građe.

Prema svakom filmskom djelu ili filmskom zapisu, a na temelju dvije preporuke UNESCO-a iz 1970. i 1980, nakon njegovog dovršenja, filmski arhivi polaze sa stajališta da je navedeno djelo kulturno dobro i istodobno arhivska građa koju odmah treba zaštititi. Tako je u zakonodavstvima većine europskih zemalja utvrđeno da su producenti nakon prve godine od dovršenja ili nastanka filmskog djela (ili druge filmske građe, dokumentacije i sl.) dužni predati nacionalnom filmskom arhivu na trajnu pohranu originalni izvorni materijal i jednu nekorištenu kopiju filma.

Pisana građa, čim je nastala, od interesa je za arhivske institucije, koje nakon

određenog vremena, utvrđenog zakonom, navedenu građu preuzimaju i obrađuju. Prema tome, prema mojoj prosudbi, samim nastankom i pisana građa jest arhivska građa, dakle ne nakon izlučivanja, samo što se na određeno vrijeme odlazu mjere za njenu obradu i zaštitu. Drugačije ponašanje arhivske službe može samo biti pogubno za sudbinu arhivske građe. Veća je mogućnost uništenja, nestručne obrade i slično.

II. Vrednovanje filmske građe

Zasebni problem u vrednovanju filmske građe jest daljnja stepenica u vrednovanju ukupne filmske i ostale nekonvencionalne građe, tj. izradba kriterija koji će svoje utemeljenje graditi s točke gledišta koje obuhvaća cjelovitost kulturne baštine. Arhivska, pa i filmska građa koja se trajno čuva, dio je ukupne kulturne baštine Republike Hrvatske, a često i svjetske. Bez izgrađenih kriterija koji omogućavaju sagledavanje te građe kao dijela nacionalne i svjetske kulturne baštine, nemoguće je utvrditi vrijednost pojedinih segmenata, a kad je o filmskoj građi riječ i pojedinog filmskog djela ili filmskog zapisa.

Za utvrđivanje i prosudbu filmske građe s ovoga stajališta potrebno je, osim poznavanja nacionalne kulturne baštine, i poznavanje svjetskog filma (književnosti, likovne umjetnosti i glazbe - sastavnica filmskog djela). Kriterije je moguće izraditi ako se istodobno pored filmološkog polazi i sa stajališta poznavanja metoda u obradi klasične arhivske građe, usvajanja dokumentalističkih principa pri obradi filmske građe.

Prosudba Filmske zbirke Zagreb filma (1955-1992)

a) Uvodna napomena

U vremenu kad smo svjedoci cjelovite preobrazbe i reorganizacije društvenog sustava, to se neminovno ogleda i u prestrukturiranju društvenih djelatnosti, a unutar kulturnih djelatnosti na "udaru" su promjena ove djelatnosti usmjerene tržištu. To su prvenstveno proizvođači i uvoznici te distributeri filmova.

Prijelazno razdoblje obilježeno nedostatnim sufinanciranjem od strane države, zbog izuzetnog opterećenja državnog proračuna ratom i rijekama prognanika i izbjeglica, kompletan zastoj u filmskoj proizvodnji, posebno dugometražnog igranog filma, pogubno je i za mnoge nekada vrlo jake proizvodne filmske kuće ili uvoznike filmova. Oni se nastoje prilagoditi tako što se rješavaju svega što ima veze s filmskom produkcijom, pa oslobađaju poslovne prostore za druge djelatnosti. Sa stajališta čuvanja nacionalnog filmskog fonda, velika je opasnost od djelomičnog ili potpunog uništenja cijelih filmskih fondova i zbirki, pa se mora pojačati nadzor od strane Hrvatske kinoteke i Hrvatskog državnog arhiva.

Istraživanje za potrebe sukcesije pokazuje da je najveći dio filmskih kuća uništeno gotovo svu prateću filmsku dokumentaciju nastalu prije 70-ih i čak 80-ih godina. Sve ove

promjene zatekle su već prije destabilizirani Zagreb film, filmsku proizvodnu kuću specijaliziranu za proizvodnju kratkometražnog filma svjetskog ugleda.

Bez pretjerivanja može se ustvrditi da je riječ o najvećem i najuspješnijem hrvatskom proizvođaču, posebice animiranih i dokumentarnih filmova, u razdoblju od 1955. do 1990. Zbog stečaja i nužnosti pretvorbe Zagreb filma formiran je poseban stručni tim (Pavao Štalter i Mato Kukuljica), uz stručne timove za gospodarska i tehnološka pitanja, s posebnim zadatkom da se izradi stručna prosudba umjetničke vrijednosti ove posebne filmske zbirke.

Ovakva stručna prosudba i valorizacija ukupnog filmskog fonda do sada u nas nije rađena, posebno ne s estetskog stajališta te sagledavanja vrijednosti cjelovitog filmskog fonda kao dijela ukupne filmske baštine, što u sebi uključuje i prosuđivanje svakog pojedinog filmskog djela unutar same zbirke i cjelokupnog nacionalnog filmskog fonda.

Pojedina filmska djela po svojoj prirodi, vrijednostima unutar vrste kojoj pripadaju, specifičnom sadržaju ili autorskom pristupu, tražili su i promišljanje njihove ukupne vrijednosti pored estetskog, istodobno i s povijesnog, sociološkog te drugih stajališta. To se najviše odnosi na vrstu namjenskog filma, koja predstavlja značajan dio unutar zbirke Zagreb filma, jer pored čisto namjenskih filmova tu su i znanstveno-popularni, nastavni, turistički, reklamni te posebno vrijedni filmovi o drugim umjetnostima, tzv. "kulturni" filmovi, kako ih je nekada nazivao doajen našeg filma Oktavijan Miletić. Isprepletanje raznovrsnih kriterija čini prosudbu vrlo složenom.

Na kraju uvodne napomene treba naglasiti da bi prosudba ovakve velike zbirke filmova bila nemoguća da nije bilo pionirskog pothvata u nas u projektiranju i izdanju "Zagrebačkog kruga crtanog i dokumentarnog filma - građe za povijest hrvatske kinematografije", koji je uredio i sa suradnicima realizirao Zlatko Sudović u Zavodu za kulturu. Drugi, jednako značajan pothvat, jest tiskanje prve povijesti hrvatskog filma (1896-1980) pod naslovom "Između publike i države", autora Ive Škrabala. Velika pomoć u provjeri podataka bila je i u kompjutorski obrađenoj dokumentaciji Hrvatske kinoteke.

Uz ove izvore, presudno u obavljanju ovako složenog zadatka, tj. vrednovanju 921 naslova iz razdoblja 1955-1992. bilo je iskustvo stručnog tima koji preko 25 godina ili sudjeluje u produkciji kratkometražnog filma (Pavao Štalter preko 35 godina) ili sustavno prati razvoj kratkometražnog filma u našoj Republici.

Heterogenost stručnog tima, u kojem su sudjelovali autor animiranih filmova i filmski kritičar, koji se sustavno bave zaštitom arhivske građe, u radu se pokazala dobrim izborom, jer se u prosudbi pojedinih djela polazilo s različitih stajališta. Konačne ocjene bile su iznenađujuće unisone. Uz svu nedorečenost ovog prvog pilot pokušaja prosudbe jedne velike filmske zbirke, iznosim temeljna opredjeljenja, kriterije, rezultate i dileme.

b) Kriteriji u vrednovanju Filmske zbirke Zagreb filma

Najteže je bilo ustrojiti osnovne kriterije u prosudbi Filmske zbirke koja se sastoji

od 482 animirana filma, 421 kratkometražnog filma (dokumentarni, kratki igrani i namjenski) te od 12 dugometražnih igranih i dokumentarnih filmova.

Vrlo je skromna domaća i svjetska bibliografija stručnih tekstova o sličnim istraživanjima ili prosudbi većih filmskih cjelina, fondova ili zbirki.

Osnovno polazište pronađeno je u UNESCO-ovom dokumentu o zaštiti kulturnih dobara iz 1970. Uzeta su u obzir temeljna opredjeljenja i načela Haške konvencije iz 1954. koja definira kulturno dobro, stvaranje prosudbi i podjelu kulturnih dobara (pokretnih ili nepokretnih) u tri kategorije:

- kulturna dobra najveće vrijednosti, važnosti (nenadomjestiva kulturna dobra),
- vrlo važna kulturna dobra,
- važna kulturna dobra.

Modeli kategorizacije iz 70-ih godina

Stručni djelatnici u pojedinim granama kulturnih djelatnosti (muzejski, arhivski, bibliotečni djelatnici te oni koji su se bavili zaštitom kulturne baštine i drugi) uglavnom su se početkom 70-ih godina na temelju ovih osnovnih kriterija opredijelili za pet kategorija koje se najkraće mogu formulirati:

”0” kategorija, svjetskog značenja, u koju se uvrštavaju spomenici koji imaju najveću kulturno-umjetničku, odnosno povijesnu ili drugu znanstvenu vrijednost u svjetskim razmjerima;

”I” kategorija, saveznog značenja - spomenici unikatnog, reprezentativnog, razvojno istaknutog značenja s kulturno-umjetničkom odnosno povijesnom ili drugom znanstvenom vrijednošću na području bivše Jugoslavije?

Napomena: u svom razmatranju ovu smo kategoriju odbacili bez velikih rasprava, jer ona je plod dugogodišnjeg nasilnog političkog povezivanja i unitarnog tumačenja kulturnih djelatnosti pojedinih naroda te njihovih osebnih i samosvojnih kulturnih dostignuća. Posebno je opasno bilo govoriti o ”hrvatskoj kulturi, hrvatskoj kinematografiji”.

”II” kategorija, republičkog značenja - spomenici unikatnog, reprezentativnog i razvojno istaknutog značenja s kulturno-umjetničkom odnosno povijesnom ili drugom znanstvenom vrijednošću za Hrvatsku;

”III” kategorija, regionalnog značenja - spomenici reprezentativni u razmjerima neke regije s kulturno-umjetničkom odnosno povijesnom ili drugom znanstvenom vrijednošću;

”IV” kategorija, lokalnog značenja - spomenici prosječne ili manje kulturno-umjetničke odnosno povijesne ili druge znanstvene vrijednosti;

”V” kategorija, ambijentalnog značenja - spomenici koji imaju minimalne kulturno-umjetničke, odnosno povijesne ili druge znanstvene vrijednosti.

Model kategorizacije arhivske građe dr. B. Stullija

Iz ovog sustava kategorija (osim "0" kategorije) malo je što moguće preuzeti. Zanimljivo je kako u isto vrijeme jedan veliki arhivski stručnjak svjetskog ugleda, kakav je bio dr. Bernard Stulli, priznati povjesničar i dugogodišnji direktor Hrvatskog državnog arhiva, u svom poznatom i do sada najutemeljenijem radu o ovoj problematici u arhivskoj struci, iz unitarnog koncepta saveznih zakona, razlaže svoj koncept i svoj sustav kategorizacije. Tekst je pod naslovom "O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe", objavljen u *Arhivskom vjesniku* 1970.

Njegov prijedlog kategorizacije arhivske građe (ne zaboravimo da i filmska građa po definiciji predstavlja njezin dio) glasi:

- "O" - građa najvećeg nacionalnog, pa time i šireg značenja, kao i ostala građa šireg značenja, a najveće vrijednosti;
- "I" - građa istaknute reprezentativnosti za nacionalnu arhivsku cjelinu odnosno za nacionalna fundamentalna istraživanja, a posebne je vrijednosti;
- "II" - građa vrijednosti za šira područja, tj. za makro regije Hrvatske;
- "III" - građa manje vrijednosti od značenja za pojedine uže regije Hrvatske odnosno za manje važne oblasti istraživanja;
- "IV" - građa manje i sporednije vrijednosti, koja služi za širu ilustraciju onoga što je kao bitno i tipično za društveni razvoj već dokumentirano građom od "O" do "III" kategorije.

Ovaj sustav promišljen je za potrebe kategorizacije arhivske građe, a u tadašnjem arhivskom sustavu još nije nazočan niti razrađen pristup novim medijima, tj. nekonvencionalnoj arhivskoj građi (film, televizija, fonografski zapis, fotografija), jer su tada ti novi mediji i izvan mnogih svjetskih arhivskih institucija sustava i iskustava. U navedenoj kategorizaciji B. Stullija vidi se njegov osobni pristup koji izbacuje "saveznu" razinu kao nešto umjetno i nepostojeće i uvodi nacionalnu i međunarodnu razinu vrijednosti.

Prijedlog novog sustava valorizacije filmske građe

Razmotrivši sve ove modele kao i kategorizacije drugih djelatnosti, a polazeći od vlastitih stajališta i iskustava, došli smo do zajedničkog sustava kojim je najpreciznije moguće vrednovati filmsku građu, pa time i Filmsku zbirku Zagreb filma. To je sljedeći sustav vrednovanja:

- "I" - filmska djela koja su po svojoj vrijednosti dio svjetske kulturne baštine (antologijska filmska djela),
- "II" - vrijedna umjetnička ostvarenja,
- "III" - umjetnička ostvarenja,
- "IV" - filmska djela dokumentarne, povijesne ili neke druge vrijednosti, s manje naglašenim umjetničkim pristupom.

e) Estetska i šira kulturološka prosudba Filmske zbirke Zagreb filma (1955-1992)

Ukupni Filmski fond Zagreb filma, prema dostupnoj dokumentaciji Zagreb filma, iznosi 921 naslov kratkometražnih i dugometražnih filmova. U skladu s usvojenim kriterijima, konačne ocjene po kategorijama su sljedeće:

- "I" kategorija - 157 naslova ili 17,04% od ukupnog broja naslova,
- "II" kategorija - 225 naslova ili 24,42% od ukupnog broja naslova,
- "III" kategorija - 297 naslova ili 32,24% od ukupnog broja naslova,
- "IV" kategorija - 216 naslova ili 23,45% od ukupnog broja naslova.

Treba napomenuti da je ukupno ocijenjeno, tj. rekoniscirano 895 naslova. Za 26 naslova nije se mogla utvrditi kategorija zbog ne cjelovitih podataka, ali tako mali broj neocijenjenih filmova ne mijenja ukupnu dobivenu sliku o vrijednosti ove Zbirke.

Ako se konačni rezultat procjene Filmske zbirke Zagreb filma nastoji sagledati prema vrstama kratkometražnog filma, onda treba naglasiti da od ukupno identificiranih 895 naslova, na animirane filmove se odnose 482 naslova, a na sve ostale kratkometražne filmove 421 naslov, dok je 12 naslova dugometražnih igranih i dokumentarnih filmova.

Prema usvojenim kategorijama, ukupne ocjene za animirane filmove su sljedeće:

- "I" kategorija - 102 naslova ili 21,12%,
- "II" kategorija - 151 naslov ili 31,32%,
- "III" kategorija - 195 naslova ili 40,45%,
- "IV" kategorija - 49 naslova ili 10,16%.

Ukupne ocjene za preostale podvrste kratkometražnog filma nešto su lošije:

- "I" kategorija - 56 naslova ili 13,30%,
- "II" kategorija - 63 naslova ili 14,96%,
- "III" kategorija - 127 naslova ili 30,16%,
- "IV" kategorija - 176 naslova ili 41,80%.

Gore prezentirani pokazatelji potvrđuju dobro poznata stajališta o izuzetnoj vrijednosti osebujne i jedinstvene filmske zbirke u nas u koju su uložili svoj talent i znanje svi značajni autori hrvatskog filma.

Sam za sebe dovoljno govori podatak da se u "I" i "II" kategoriji (svjetska dostignuća i vrijedna umjetnička ostvarenja) nalazi 382 naslova, ili 41,46% od ukupnog broja naslova ove Zbirke.

S druge strane, u "IV" kategoriji (djela s manje naglašenim umjetničkim vrijednostima) nalazi se samo 216 naslova ili 23,45% od ukupnog broja naslova. Ova kategorija opterećena je mnogim namjenskim, tzv. "prigodnim" ostvarenjima, od kojih poneka

imaju određenu dokumentarnu i povijesnu vrijednost, tj. svjedoče o životu, društvenim zbivanjima te gospodarskom razvoju u određenom trenutku.

Kad je riječ o prosudbi animiranog filma, odmah se nameće dilema koja na prvi pogled izgleda teško rješiva: kako vrednovati jedan "mini" film, a kako npr. antologijsko djelo Vlade Kristla *Don Kihot*? Ili kako vrednovati određeni naslov iz namjenske serije *Baltazar* u odnosu na druga antologijska djela, kao što su filmovi *Zid Ante Zaninovića* ili *Satiemania Zdenka Gašparovića*? Rješenje je u sagledavanju njihove vrijednosti unutar podvrste, tj. unutar animiranog filma.

Veliku pomoć u prosudbi animiranog filma, iako nikada nije izrađena rang lista 20 najboljih animiranih filmova Zagrebačke škole crtanog filma, pruža činjenica što su se vrijednosti pojedinih filmova dokazale velikim međunarodnim priznanjima, a tako ih je ocijenila i filmska kritika. Stalna mogućnost usporedbe sa svjetskim vrijednostima na Svjetskom festivalu animiranog filma, koji se preko 20 godina sustavno održava u Zagrebu, problem vrednovanja animiranih filmova i iznalaženje adekvatnih kriterija učinila je lako rješivim u odnosu na prosudbu drugih vrsta kratkometražnih filmova.

Filmski kritičari, koji su najpozvaniji za estetsku procjenu dokumentarnih filmova, ne bi se tako lako dogovorili oko izbora 20 najboljih dokumentarnih filmova, iako su i tu mnogi naslovi s vremenom postali prepoznatljivi po svojoj vrijednosti.

Nova generacija filmskih kritičara i publicista, posebice onih oko časopisa *Film*, prva je započela revalorizaciju hrvatske filmske baštine od, do tada gotovo zaboravljenog doajena hrvatskog filma Oktavijana Miletića, uspostavivši nove kriterije u vrednovanju filmskih djela.

Teškoća je u tome, što je posljednjih godina izostalo sustavno recenziranje kratkometražne produkcije, pa je mnogo teže izvršiti njezinu procjenu iz 80-ih godina negoli recimo 60-ih i 70-ih godina.

Lakši dio posla u okviru kratkometražnog filma bilo je ocijeniti dokumentarne filmove koji su se s vremenom dokazali kao zapažena filmska ostvarenja, što se može reći i za podvrstu kratkog igranog filma te za dio namjenskog filma, koji se bave drugim umjetnostima, posebice likovnom umjetnošću.

Zbog nepreciznih podataka u dostupnoj dokumentaciji Zagreb filma, nije ni brojčano, a ni statistički iskazana ocjena dokumentarnog filma unutar kratkometražnog filma. Zasigurno bi i dokumentarni film, kao i kratki igrani film te filmovi o drugim umjetnostima, po visini ocjena i utvrđenim kategorijama, ravnopravno stajali uz bok animiranom filmu.

Najteže je bilo ocijeniti tzv. "sivo" područje namjenskog filma, tj. one filmove koji su se u velikom broju producirali 50-ih i 60-ih godina, a zapravo su prigodničarski filmovi koji se odnose na sve vrste obljetnica i proslava karakterističnih za ondašnji sustav.

U prosudbi Zbirke filmova Zagreb filma jednaka pažnja posvećena je izrazitim autorskim filmovima, kao i komercijalnim filmovima ili pak onima namijenjenim dječjem uzrastu. Npr. u animiranoj seriji o profesoru *Baltazaru* i pored namjenskog

karaktera ove serije, vrednovana je posebna likovnost i osebnost koja karakterizira i ukupnu produkciju Zagrebačke škole crtanog filma, po čemu su ovi filmovi imali velikog uspjeha u Europi.

Iz ove cjelovite prosudbe Filmske zbirke Zagreb filma, lako se uočava čitava vrijednost zbirke i visok prosjek umjetničkog dosega u produkciji kratkometražnog filma. Bez ove filmske zbirke ne bi bilo hrvatskog crtanog, dokumentarnog, kulturnog, znanstveno-popularnog i kratkog igranog filma. Ova prosudba samo potvrđuje globalne ocjene poznate filmskim znalcima u zemlji i inozemstvu. Međutim, potrebno ih je ponekad provjeriti i ovakvom vrstom kategorizacije i vrednovanja, mada zvuče isuviše statistički i matematički "hladno".

d) Primjedbe o tehničkom stanju Filmske zbirke Zagreb filma

U dokumentaciji izrađenoj da bi poslužila kao podloga za rad na procjeni ove Zbirke, na formularima koje je izradila tehnička služba Zagreb filma, s lijeve strane bili su podaci: godina, naslov, autor, vrsta filma, a s desne strane nepopunjeni dio s tehničkim podacima.

Nema podataka o tome da li određeni naslov ima sačuvan originalni izvorni materijal i u kojem stanju te da li postoje tzv. "međumaterijali" za komercijalnu eksploataciju (inter negativ i pozitiv i dubl negativ i pozitiv). Istraživanje Hrvatske kinoteke daje poraznu sliku o vođenju precizne tehničke dokumentacije o stanju pojedinih filmskih fondova i zbirki koje se nalaze kod producenata.

Godinama producenti ne pokazuju nužan temeljni odnos prema proizvedenom filmskom djelu kao umjetničkom ostvarenju ili povijesnom dokumentu prema kojem se treba odnositi kao prema svakom drugom umjetničkom djelu, tj. dijelu ukupne kulturne baštine Republike Hrvatske.

Ta prazna desna strana formulara podcrtava svijest o postojanju "crne" rupe u našoj kinematografiji. Jedino za originalne izvorne materijale predate Hrvatskoj kinoteci možemo reći točno tehničko stanje filma (dobro ili loše), jer znamo da će se poduzeti potrebne mjere zaštite, a za sva ostala djela samo možemo nagađati u kojem obliku i stanju ona postoje.

Da li će, naprimjer, pojava gljivica na originalnim izvornim materijalima dugometražnih igranih filmova u spremištu Jadran filma nešto promijeniti u brizi za taj značajan dio nacionalnog filmskog fonda? Ne! Taj svoj problem Jadran film će prebaciti na rješavanje Hrvatskoj kinoteci.

Nepostojanje cjelovite i precizne ocjene tehničkog stanja Filmske zbirke Zagreb filma, zabrinjavajući je podatak, pa Zagreb film, kao što brine o pronalaženju novih organizacijskih i statusnih oblika za preživljavanje, hitno mora pregledati sav svoj filmski fond, jer u protivnom može samo nagađati o njegovom stanju. Čak ni stručni tim koji bi trebao procijeniti ekonomsku vrijednost filmskog fonda, ne može to učiniti bez navedenih podataka.

Zaključak

Filmska zbirka Zagreb filma, kao jedinstvena zbirka hrvatskog kratkometražnog filma, uz izuzetno značajnu zbirku dugometražnog u Jadran filmu, predstavlja 99% ukupne animirane i 85% kratkometražne produkcije Republike Hrvatske u razdoblju od 1955. do 1992. Ova Filmska zbirka jedna je od najvećih vrijednosti hrvatske kinematografije i bitan i nezaobilazan dio kulturne baštine Republike Hrvatske.

Na temelju konvencija i preporuka UNESCO-a te FIAF-a (Međunarodnog udruženja filmskih arhiva), kad je riječ o filmskoj baštini, filmskoj arhivskoj građi, država je dužna voditi sustavnu i djelotvornu brigu o njezinoj trajnoj zaštiti. To utvrđuju i Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima iz 1978, kao i još važeći Zakon o kinematografiji iz 1980.

Još preciznije to je formulirano na temelju novih saznanja i ukupnih europskih iskustava u Nacrtu novog Zakona o arhivima i arhivskoj djelatnosti, koji je u proceduri donošenja. Iz svih gore navedenih dokumenata i obveza koje iz njih proizlaze, pored mjera zaštite jasno je i stajalište da je ova Filmska zbirka nedjeljiva cjelina koja se ni pod kojim uvjetima ne može otuđiti.

Interes hrvatske države u zaštiti integralnosti ove Zbirke, pored zakonskih utemeljenja proizlazi iz činjenice da je čitava ova produkcija, posebno ona kratkometražnog filma, sufinancirana 100% od strane države, pa je vlasništvo Republike Hrvatske.

U vrednovanju Filmske zbirke Zagreb filma karakteristike građe (preko 80% filmova ima karakteristiku umjetničkih ostvarenja) nametnule su potrebu primjene prvenstveno estetskih i filmoloških kriterija, iako se za pojedine zamjenske filmove pored tih kriterija polazilo u procjeni i od socioloških, povijesnih i šire kulturoloških polazišta, kad je to sadržaj filmova tražio.

Ovaj primjer vrednovanja jedne filmske zbirke zasigurno će izazvati nedoumicu kod arhivskih stručnjaka, a vjerojatno i zamjerku zbog pretjeranog oslanjanja na estetske i filmološke kriterije, dok su kriteriji za procjenu arhivske građe zapostavljeni. Namjera je upravo ovog promišljanja da ukáže na osebnost filmske građe, a ponuđeni sustav vrednovanja u četiri kategorije tek je predložak koji treba pomoći u iznalaženju čvršćeg sustava vrednovanja filmske građe.

Riječ je o dugogodišnjem praćenju proizvodnje filmskih djela, o iskustvu na zaštiti filmske građe, cjelovitom poznavanju svih njezinih tehničkih, tehnoloških, estetskih i filmoloških karakteristika i otvoreno je pitanje kako naći pravu mjeru. Taj će se problem postaviti i kod druge nekonvencionalne građe, posebno kod elektronskog zapisa (televizije i videa), naime, kako vrednovati i sustavno zaštićivati nekonvencionalnu arhivsku građu.

U prvom dijelu ovog stručnog napisa vidljiva je briga djelatnika koji se bave stručnom procjenom i zaštitom filmske građe u pronalaženju adekvatnog pristupa, a samo problem prostora onemogućava Hrvatsku kinoteku da svoju izgrađenu metodologiju zaštite filmske građe ne može primijeniti na čitav nacionalni filmski fond.

Namjera ovog napisa jest da osim otvaranja ovih problema provocira i druge stručnjake za nekonvencionalnu građu, kao i one zadužene za arhivsku građu, da se počnu sustavnije baviti problemom vrednovanja nekonvencionalne građe, ali i ukupne arhivske građe, jer je to stručni posao koji ne može preskočiti ni zanemariti niti jedan stručni arhivski djelatnik.

IZVORI:

- Zagrebački krug crtanog filma (Građa za povijest hrvatske kulture), gl. i odgovorni urednik: Zlatko Sudović, Zavod za kulturu, Zagreb I-IV, 1978-1986.
- Ivo Škrabalo, Između publike i države (Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980), Zagreb 1984.
- Ronald Holloway, "Z" is for Zagreb, London 1972.
- Filmska enciklopedija, I-II, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1986, 1989.
- Ranko Munitić, Uvod u estetiku kinematografske animacije, Filmoteka 16, Zagreb 1982.
- Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba 14.V.1954, *Arhivski vjesnik*, god. XIV, Zagreb 1971.
- Kolokvij europskih eksperata o primjeni Haške konvencije od 14.V.1954. za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Zürich, 29-31.X.1969.
- Dokument UNESCO-a, Paris 30. travnja 1970.
- Bernard Stulli, O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe, *Arhivski vjesnik*, god. XIII, svezak 13, Zagreb 1970, str. 463- 487.
- Valorizacija i kategorizacija spomenika kulture u kulturno- povijesnim muzejima i galerijama u Hrvatskoj, Savjetovanje 27.V.1970, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb 1970.
- Anđela Horvat, O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-povijesnim muzejima i galerijama, isto, str. 9-24.
- Règlement général concernant le dépôt fiduciaire de copies de films dans les cinémathèques, Fédération Internationale des Associations de Producteurs de Films, Paris, 19.III.1971.
- Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images, General Conference of UNESCO, Beograd, listopad 1980.
- Ivan Beuc, Valorizacija konvencionalne i nekonvencionalne registraturne i arhivske građe u teoriji i praksi, (rukopis udžbenika i priloga), Zagreb 1986.
- Dokumentacija Hrvatske kinoteke, 1979-1992.

- Dokumentacija Zagreb filma (katalozi).
- Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima, Zagreb 1978.
- Zakon o kinematografskoj djelatnosti, Zagreb 1980.
- Nacrt Zakona o arhivskoj djelatnosti, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1993.
- The Evolution of Basic Appraisal Principles - Some Comparative Observations, *American archivist*, vol. 55, Winter 1992.
- Keeping Archives, editor Judith Ellis, Australian Society of Archivist, II. izdanje, Melbourne 1993.

Summary

APPRAISAL AND CRITERIA FOR DISPOSAL AND PERMANENT PRESERVATION OF FILM ARCHIVES

In the first chapter of this article problems of disposal of film archives in the Republic of Croatia are analysed. The Croatian Cinemateque together with film producers has defined criteria for disposal and permanent preservation of film archives, and they are in practice from May 1990.

Using various examples the author explains the reasons why certain film archives have been eliminated or selected for permanent preservation. This is the first article which deals with this subject and many advises are given to archivists to be considered and many questions are still open.

In the second chapter the author is trying to review all efforts on finding appraisal criteria until today, and at the end gives its own criteria for film archives. These criteria are applied on very well known collection of short films of Zagreb film 1955-1992 (924 film titles).

This is the first attempt of appraising a film collection and author is interested in discussion about it and provokes archivist working with non-conventional records to do the same.